

Ken'ân er-Rifâî'nin Mesnevî Şerhi'nde Padişah ve Cârîye Hikâyesi Üzerinden Toplumla Faydalı İnsan Profiline Bakış

A Look at the Human Profile that is Beneficial to Society through the Story of "The Sultan and the Concubine" in Ken'an er-Rifâî's Commentary on Mesnevi

İlâhe Memmedova KURŞUN¹

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2004-2086>

E. mail: kursunilahe@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.32955/neuram2023-12-8.ch15>

Abstract:

Unlike his other works, Rumi's work called Mathnawi is considered one of the most fundamental works in Sufi literature because it is a guide to finding an individual's humanity. In this context, many commentaries of Mathnawi have been made in different languages throughout the centuries. One of these commentaries is the commentary on Mathnawi by Ken'an er-Rifâî, one of the critical commentators of the 20th century. In our research, based on this commentary, we will try to reveal the ideal and socially beneficial human profile described in the story of "The Sultan and the Bondmaid," one of Mawlana's most famous stories. In this context, the lifestyle of a person who benefits society and the characteristics this person should have will be discussed through Ken'an er-Rifâî's interpretation. Ken'ân er-Rifâî's commentary on Mathnawi will present us with the most accurate and up-to-date profile since it was written in our period.

Keywords: Mawlana, Ken'an er-Rifâî, Mathnawi, Human, Society.

Özet:

Hiz. Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîf* isimli eseri diğer eserlerinden farklı olarak bir bireyin insanlığını bulma yolunda rehber niteliğinde olması sebebiyle tasavvuf literatüründe en temel eserlerden sayılmaktadır. Bu bağlamda, asırlar boyunca *Mesnevî*'nin farklı dillerde birçok şerhi de yapılmıştır. Bu şerhlerden birisi de 20. yüzyılın önemli şârihlerinden Hiz. Ken'ân er-Rifâî'nin *Mesnevî* şerhidir. Araştırmamızda bu şerh esas alınarak Hiz. Mevlânâ'nın en meşhur hikâyelerinden olan "Padişah ve Cârîye"

¹ PhD., Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü/ Hikmet Elmleri Merkezi Genel Müdür.

hikâyesinde anlatılan ideal ve topluma faydalı insan profilini ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda, cemiyete faydalı insanın yaşam tarzı ve onda olması gereken özellikler Ken'ân er-Rifâî'nin yorumu üzerinden ele alınacaktır. Ken'ân er-Rifâî'nin *Mesnevî* şerhi, içinde bulunduğumuz zaman diliminde yazılması yönüyle de bize en doğru ve güncel profili sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Mevlânâ, Hz. Ken'ân er-Rifâî, Mesnevî, İnsan, Toplum.

Giriş:

Ken'ân er-Rifâî ve Mesnevî şerhi hakkında

Ken'ân er-Rifâî 1867 yılında Selânik'te doğdu. Babası Filibe Hânedânî'nden Abdülhalim Bey, annesi ise Hatice Cenân Hanım'dır. İlk mânevî eğitimini annesinden alan Ken'ân Rifâî, öğrenimini Galatasaray Sultânîsi'nde tamamlamış, oradan mezun olunca da Hukuk Fakültesi'ni kazanmıştır. Adana, Manastır, Kosova, Üsküp ve Trabzon Maarif müdürlüklerinde görev yapmıştır. Daha sonra ise mânevî işâret üzerine Medine'de görev yapmak için başvurmuş ve Medine İdâdî-i Hamîdî müdürlüğüne tayin edilmiştir. Burada, Rifâîyye tarikatının kurucusu Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin neslinden olan Hamza Rifâî'ye hizmet etmiş ve ondan hilâfet ve icâzet almıştır. İstanbul'a döndüğünde ise annesi Hatice Cenân Hanım'ın Hırkaişerif'te inşa ettirdiği Ümmü Kenan Dergâhı'nda irşad faaliyetine başlamıştır. Aynı yıllarda Erkek Muallim Mektebi'nde Fransızca hocalığı, Tedkîkât-ı İlmiyye âzalığı, Dârüşşafaka müdürlüğü, Meclis-i Maârif âzalığı gibi vazîfeleri icrâ etti. 1925 yılında tekkelerin kapatılması üzerine ise mülkiyeti kendilerine ait olan Ümmü Kenan Dergâhı aile efradı tarafından mesken olarak kullanılmaya başlandı. Maarif Vekâleti'nden emekliye ayrıldıktan sonra da on üç yıl Fener Rum Lisesi'nde Türkçe hocalığı yapan Ken'ân Rifâî, 7 Temmuz 1950 tarihinde vefat etti. Kabri İstanbul'da Merkez Efendi mezarlığındadır.

Ken'ân er-Rifâî'nin birçok eseri mevcut olup *Şerhli Mesnevî-i Şerif* isimli eseri Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin birinci cildinin şerhidir. Eser, dergâhtaki Mesnevî derslerinde Ziya Cemal Büyükaksoy, Semih'a Cemal ve Sâmîha Ayverdi gibi talebelerinin tuttuğu notların daha sonra bir heyet tarafından karşılaştırılarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu derleme, heyette bulunan Nihad Sâmî Banarlı'nın kalemıyla günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Mesnevî şerhleri arasında hususi bir kıymeti olan eser çağımızın dinî-tasavvufî nesir Türkçesine güzel bir örnektir. (Tahrallı, 2022, s. 254-255)

Araştırmamızda öncelikle Pâdişah ve Cârîye hikâyesine kısaca değinilecek, daha sonra Ken'ân er-Rifâi'nin buradaki sembollere yüklediği anlamlar üzerinden topluma faydalı insan profili ortaya konulacaktır.

1. Pâdişah ve Cârîye Hikayesi, Sembollerin Anlamları

Hız. Mevlânâ hikâyeye,

بشنوید ای دوستان این داستان

خود حقیقت نقد حال ماست آن

“Ey dostlar! Bu destânı dinleyin; çünkü bu aslında bizim, hâlimizin hikâyesidir.”

Beyitiyle başlayarak, hikâyenin “insan” kavramı üzerinde yoğunlaşacağını ve faydalı insan olma yolunda çözümlerin ele alınacağını âdetâ serlevhâ yapmaktadır.

Kısaca hikâye şu şekilde özetlenebilir: Hem dünyada hem de dinde saltanat sahibi bir padişah vardı. Birgün padişah has adamlarıyla ava giderken yolda bir cârîye ile karşılaşır ve gönlünü bu cârîyeye kaptırır. Padişah, malından bir kısmını vermek sûretiyle onu satın alır. O, her ne kadar zâhiren arzusuna kavuşmuş gibi görünse de cârîye tam da bu zamanda hastalığa düşer olur. Çağının en iyi hekimlerini cârîyeyi iyileştirmek üzere sarayına davet eden padişaha bu hekimler vaatlerde bulunurarak cârîyeyi hastalıktan kurtaracaklarını söylerler. Ancak “İnşallah” demediklerinden yaptıkları hiçbir tedâvî sonuç vermez.

Cârîyenin iyileşemediğini gören padişah büyük üzüntüyle koşarak câmîye gider ve mihraba doğru dönerek Allah’a cârîyenin iyileşmesi için yalvarır, bir çare ister. Padişah yalvarmaktan o kadar yorgun düşmüştür ki câmide uyuyakalır. Onun bu âcizliği ve perişan hâli rahmet deryasının coşmasına sebep olur ve rüyasında dileğinin kabul edildiği müjdesi verilir. Buna göre, o günün sabahında saraya gizli işleri bilen ve hikmet sahibi bir hekim gelecek ve cârîyeyi iyileştirecektir. Padişah uyanınca sevinçle sarayına gider ve pencerenin önünden ayrılmadan bu mübârek zâtın gelişini bekler.

Beklediğini uzaktan görünce de karşılamak için önüne koşar, elini ayağını öperek sıkıntısını anlatır ve onu cârîyeye götürür. Hekim, önceki doktorların cârîyeyi iyi edebilecekleri yerde daha da kötü duruma getirdiklerini ifade etse de aslında cârîyenin hastalığının zâhirî değil gönülle ilgili olduğu kanaatinde. O, cârîyenin derdini anlamak adına onunla başbaşa kalmak istediğini söyler ve nabzını tutarak ona bazı sorular sorar. Birçok soruyu sorduktan sonra “Semerkant”tan bahsedince cârîyenin nabzının hızlandığını görür. İlâhî hekim

soruları devam ettirdikçe cârîyenin Semerkantlı bir kuyumcuya âşık olduğunu öğrenir ve onu kuyumcuya kavuşturacağını söyler. Daha sonra durumu padişaha anlatan hekime göre, kuyumcu mutlaka Semerkant'tan getirilmeli ve cârîye ile izdivac etmelidir. Padişah adamlarını gönderir, altın, gümüş, yüksek makam vaadiyle kuyumcu saraya getirilir ve cârîye ile evlenir. Cârîye tam iyileşince ilâhî hekim kuyumcuya bir şerbet hazırlar ve bu şerbeti içtikten sonra kuyumcu günden güne yavaş yavaş erimeye başlar. Kuyumcunun her gün biraz daha çirkinleştiğini gören cârîye ise ondan soğur ve bu aşk belasından arınır. (Rifai, 2009, s. 12-43)

Ken'ân Rifâî'ye göre burada padişah, Allah'ın insana üfürdüğü rûhtur. Cârîye nefstir, kuyumcu ise nefsin arzu ve istekleridir. Diğer hekimleri sahte şeyhler adlandıran Rifâî'ye göre, ilâhî hekim gerçek mânevî rehberdir. Çünkü ancak gerçek rehberler her işe Allah'ın adıyla başlar ve O'nun izni olmadan muvaffak olamayacaklarını bilirler. Sahte rehberler ise, kendine bir varlık atfetme gafletinde olduğundan asla başarılı olamaz.

Ken'ân Rifâî'nin yorumuna istinâden, insan bu âleme beşer olarak gelir ve insanlık mertebesine yükselmek için tekâmül sürecinden geçmesi icap eder. Çünkü bu âleme nüzul yâni iniş belirli bir maksat üzeredir ki bu da Allah'ın halifesi olduğunu idrâk etmek ve o seviyeye gelmek için gayret etmektir. Ancak insanlığını bulmuş yâni halife olmuş kimseler topluma faydalı kimselerdir. Bu bağlamda insanın önündeki en büyük engel nefsi ve nefsinin arzuları/istekleridir. Dolayısıyla ancak gerçek bir mânevî rehber nefsin gizli hastalıklarını, arzu ve isteklerini iyi bilir ve onu tedâvî eder. (Rifai, 2009, s. 13-15)

Ken'ân Rifâî padişahın, “Sen ki benim için Mustafa gibisin ve ben de senin Ömer'imim. Ben belime sana hizmet kemerimi bağladım” ifâdeleri üzerinden mânevî rehberin Muhammedî hakîkati yaşayan kimse olduğunu belirtmektedir. Ona göre, buradaki padişah aynı zamanda Hz. Mevlânâ'nın kendisi, hekim ise Hz. Şems-i Tebrîzî'dir. Dolayısıyla ancak Hz. Şems gibi bir hekim, âdeta bir köprü vazifesi görerek Mevlânâ'yı başka bir ifadeyle ilâhî nûra âşık olanları Mevlâ'ya götürecektir. (Rifai, 2009, s. 19)

Hakîkî rehberin özelliklerini ele aldıktan sonra Ken'ân Rifâî, topluma faydalı olabilecek insan profilini yine hikâyede geçen ifadeler üzerinden bazı özellikleriyle de anlatmaktadır.

2. *Topluma Faydalı Olabilecek İnsanın Özellikleri*

2.1. Gurura kapılmamak

Hız. Mevlânâ'nın sahte doktorlardan bahsederken kullandığı, “Öyle gurûra kapıldılar ki, ‘inşaallah’ demeyi unuttular. Allah da onlara insanlığın âcizliğini gösterdi. ‘İnşaallah’ demediklerinden maksadım, onların kalplerindeki karanlığı ve gafleti ifade içindir. Yoksa satıhta kalan ‘inşaallah’ deyişin kıymeti yoktur” ifadesini Ken’ân Rifâî kendini üstün görme ve ilâhî irâdeyi yok sayma bağlamında değerlendirmektedir.

Ona göre, hekimlerle temsil edilen “maddeciler”dir. Bu kimseler, yaptıkları işleri kendi başarıları sanar ve kendilerini devrin kurtarıcısı olan Hız. İsâ ile eşdeğer tutarlar. Öyle ki tam bir nefis gurûru içinde olan bu kimselere gururları, “Allah’ın izniyle bu işi yaparız” demeyi bile unutturur. Ken’ân Rifâî’ye göre, burada “inşaallah” demekten maksat her işin ancak Allah’ın irâdesiyle başarıya ulaşacağını bilme idrâki ve îmândır. Yoksa öyle kimseler vardır ki bu ifadeyi dilleriyle söylemese bile kalpleri hep bu îmân üzeredir. (Rifai, 2009, s. 14-15)

Dolayısıyla, topluma faydalı insan olmanın ilk ve en önemli özelliği gururdan uzak durmak, işleri Allah’ın irâdesine teslim olmak sûretiyle yapmak ve materyalist davranmayıp îmân üzere hareket etmektir. Çünkü müessir Allah’tır, eşya değildir. Aksi takdirde, yegâne Kâdir olan Allah, kuluna bu hâli hatırlatacak ve başarısız kılmak sûretiyle ona âcizliğini gösterecektir.

2.2. Edep

Topluma faydalı insanın bir başka özelliği edepli olmasıdır. Hız. Mevlânâ, ancak edepli insanın Allah’ın yardımına mazhar olabileceğini vurgulayarak Hız. Mûsâ ve Hız. İsâ’nın kavimlerine inen “mâide” mûcizesini bu bağlamda değerlendirmektedir. Buna göre, Hız. Mûsâ’nın kavmine semadan zahmetsizce yemekler yiyebileceği sofrâ inmekteydi. Fakat kavim edep yoksulu olduğu için “artık yer yüzünden çıkan gıdalar istiyoruz” diyerek nîmeti beğenmemiş ve bu sûretle de elde etmesi zahmet gerektiren sarımsak, mercimek onlara verilmiştir. Gökten inen sofrânın ise arkası kesilmişti.

Bunun gibi Hız. İsâ da aynı kavme gelmiş ve onun şefaatiyle mâide nîmeti yeniden onlara verilmiştir. Fakat edepsizliği terk etmeyen kavim, Allah’ın verdiği nimetleri devamlı kılacağından şüpheye düşerek gıdaların arta kalanını saklamışlardır. Hız. İsâ her ne kadar, “Bu nîmet daimidir, Allah’tan şüpheye düşmeyin” dese de onları inandıramamıştır. Ken’ân Rifâî’ye göre, Hız. İsâ’nın kavminden bu edepsizliği edenler belâlara düçar olmuş ve cezalandırılmışlardır. Çünkü ister yerden isterse de gökten gelsin insanın başına her belâ haddini bilmemekten gelir. Eğer bir toplulukta îmân azalmış, insanlar birbirlerine yardım etmez olmuşlarsa orada birtakım felaketlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü madde gibi görünen bu âlemler mâneviyat âlemi arasına perdeler girerse güneş ışığı dünyayı aydınlatacak dolayısıyla da semânın rahmeti görünmez olur. Dünyada haset, şehvet,

menfaat çoğalır. Bu sûretle dalâlete düşen insan başkalarını da edepten uzaklaştırır. (Rifai, 2009, s. 22-23)

Görüleceği üzere, bir insanın edepli olması bütün toplumun doğru yolda olmasına sebebiyet vermektedir. Aynı şekilde bir edepsiz kimse de başkalarını kendi ahlakına benzemeye teşvik etmek suretiyle onların belâyâ düşürmelerini sağlamaktadır. Edep, toplumu refaha erdiren ve maddî-mânevî nîmet içerisinde olmasına vesile olan bir ahlaktır. Her kim edebi kuşanırsa, onun yardımcısı Allah'tır.

2.3. Sabır

Ken'ân Rifâî, padişahın ağzından hikâyede geçen “Nihâyet sabır sâyesinde bir hazine buldum. Ey Hakk'ın nûru! Ey her zorluğu gideren! Ey ‘sabır güçlüklerin anahtarında’ sözünün mânâsı!” ifadelerini yorumlarken sabır sayesinde insanın gönlünden dünya kirlerinin çıkacağını altını çizmektedir. Ona göre, padişah sabır sayesinde maddî çarelerden arınıp mânâyâ kavuşmuştur. Her kim mânâyâ yüzünü dönerse zorluklardan kurtulur. Burada aynı zamanda “ilâhî hekim” de sabırla gelen lütuf şeklinde ifade edilmektedir ki, Ken'ân Rifâî sabredenlerin Allah'ın yardımına mazhar olacağını vurgulamaktadır. (Rifai, 2009, s. 22-23)

2.4. Vaktin gereğini yapmak

Ken'ân Rifâî, Hz. Mevlânâ'nın “Sûfî ‘ibnü'l-vakt' olur ey dost! ‘Yarın’ sözü tarikat anlayışına uymaz. Sen merd-i sofî değil misin ki bu vakti bırak da başka zaman söylerim, diyorsun.” ifadelerini de bu bağlamda yorumlamaktadır. Ona göre, gerçek tâlîp zamanın çocuğu olmalıdır. Geçmiş ve geleceği bir kenara bırakmalı, yaşadığı ânın kıymetini bilmeli ve o vakti değerlendirmedeki fazilete inanmalıdır. (Rifai, 2009, s. 25, 30)

Bu bağlamda, topluma faydalı insanın aynı zamanda her ânın hükmüne hazır ve her ânın gereğini yapan bir kimse olduğu da anlaşılmaktadır. Bu ifadelere günümüz perspektifinden bakıldığında, içinde bulunduğumuz zaman diliminde çağın araç gereçlerini de kullanmak sûretiyle toplumun faydasına çalışmanın fazîlet olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü âletler değişir ancak âdetler değişmez. Değişen dönem ve âletleri “insanlığa fayda sağlama” yolunda kullanmak faziletli insan olmanın alâmetlerindedir.

2.5. Sır saklamak

Bir diğer önemli özellik ise “sır saklama” husûsudur. Hz. Mevlânâ konuyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir: “Sırrını gönlünün derinliğine ne ölçüde gömersen, muradına o kadar çabuk erersin. Resûlullah: ‘Her kim ki sırrını saklarsa, tez vakitte muradına nâil olur’ buyurmuştur. Gerçi tohum toprak

altında gizlenir, lâkin onun sırrı yeşil tarlalalarda âyân olur.” Ken’ân Rifâî, hikâyenin bu kısmı üzerinde önemle durmaktadır. Ona göre, insan tekâmül ettikçe ona ilâhî sırlar âyân olur. Böyle sırları hatta en yakınlarından bile gizlemek, onları zamanı gelmeden ve hazmedemeyeceklerle söylememek lazımdır. Çünkü bu takdirde insanın muradı gecikir. (Rifai, 2009, s. 32-33, 35) Görüleceği üzere, topluma fayda sağlamanın en önemli basamaklarından birisi de yapmak istediklerini önceden herkese duyurmamak, bu hususta gizliliğe önem vermektir. Başka bir yönden bakıldığında ise, sır saklayan yani toplumun kendisinden emin olduğu kimse olmaktır. İnsanlar, güvenmediği birisine yardım etmez, toplumda birlik hasıl olmaz.

Sonuç:

Sonuç olarak, padişah ve cariye hikayesi aslında insanın iç dünyasını ifade etmektedir. Allah, Hz. Muhammed makâmında bir Hak dostuyla insanın nefsinin çirkinliklerinden arınıp en başta kendine daha sonra ise topluma fayda sağlayacak bir birey olmasını murad etmektedir. Bu bağlamda, bir kâmil mürşid rehberliğinde insanın tekamülü söz konusudur. İnsanın olgunlaşmasının esas belirtileri ise gurura kapılmamak, edep sahibi olmak, sabırlı olmak, vaktin gereklerini yapmak ve sır saklamaktır.

Çünkü Hz. Mevlânâ’nın belirttiğine göre, gurur sahibi insanlar nefis ehliler olduğundan ve başarılarını kendilerine atfettiklerinden Allah onları çıktıkları yolda muvaffak etmez. Ayrıca edep kavramı da bu hususta önem arz etmektedir. Toplum önünde olan kimse edepli olursa, bu vesileyle ona benzemek isteyenler de edep nimetinden faydalanır. Ancak edepsiz olursa, toplumun da edepsiz olmasına sebep olur ki bu da haddizâtında belâlara kapı açar. Sabır ise, olmazsa olmaz bir özelliktir.

Sabretmek ve asla pes etmemek emeklerin faydaya dönüşmesinin önemli ölçütlerindedir. Bir diğer husus ise, topluma fayda sağlamanın zamanın gereklerine de uymak olduğudur. Bu bağlamda, zamanın nabzını yakalamak, dönemin icatlarını göz ardı etmeden onları fayda üzere kullanmak önem arz etmektedir. Son olarak, sır saklamak günümüz deyimleriyle “başarıya giden yolun” önemli basamaklarından. Bu bağlamda, insan zuhûra gelmeden önce yapmak istediklerini herkesle paylaşmamalıdır.

Olur ki çekemeyen insanlar onun bu olumlu gayesine engel olmaya çalışırlar. Dolayısıyla sır saklamak aynı zamanda haset ehlinin de günaha girmesini önlemek anlamına gelmektedir. Ayrıca, insanların da sırrını saklayarak güvenilir olmak bütün peygamberlerin ve velilerin ortak özelliğidir. Hangi konumda ve işte olursa olsun, bu özellikleri kendinde cem’ eden ve Allah’a dayanan insanın kendi miktarınca toplumuna fayda sağlamaması mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Rifâî, K. (2009). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Tahrallı, M. (2022). Kenan Rifâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 254-255.